

Драžана Ђорић

асистент Правног факултета у Новом Саду

ПРАВО У ВРЕМЕНУ И ВРЕМЕ У ПРАВУ*

САЖЕТАК: Рад представља само уводно разматрање повезаности времена и права, и то најопштију димензију њиховог међусобног односа. Посматра се са два аспекта: споља, видљиво је разликовање позитивног и историјског права, док институт рокова заокупља пажњу теоретичара, као унутрашњи аспект односа времена и права.

Кључне речи: право, време

Посматрајући право у времену, тј. његово важење у овој сфери, треба имати у виду историјску димензију и развојне фазе истог. На основу тога свако право има свој историјски, неактивни део и позитивни, односно део који тренутно важи. Историјско право је оно које је некада важило, али више не важи; задржавамо интерес за њега и његову садржину чисто из научних разлога — да бисмо пратили развој неких правних института, утицај политичких и других социо-економских чинилаца на садржину права и др.

Такође право, градећи структуру времена, поставља скоро филозофске димензије истог — прошлост, садашњост и будућност — у углавном строге оквире позитивног права. Позитивно право се у таквој ситуацији критички опходи према времену и његовим садржајима, јер жели да контролише консеквенце до којих ће оно довести, али и социјалне механизме за остваривање свих горенаведених категорија времена.¹

* Рад примљен: 06. VII 2004. године.

¹ Више о наведеној аргументацији: Todd D. Rakoff, *A Time for Every Purpose — Law and the balance of Life*, Harvard University Press, 2002, reviewed by Christine A. Yalda, School of Justice Studies, Arizona State University.

Са друге стране, неупоредиво је битније позитивно, тренутно важеће право, будући да својим постојањем оно успоставља обавезу поштовања норми из којих је сачињено. Треба истаћи да позитивно право није једино могуће нити најисправније — оно је само приказ тренутног односа снага у друштву и склоно је ређим или чешћим изменама. Или како је то Харолд Ласки материјалистички изразио, да се држава препознаје по правилима која брани. Зато је могуће да је неко позитивно право (или његов сегмент) и (формално или материјално) незаконито, немогуће за примену, противуречно или да на други начин омета правну равнотежу. Оно ипак важи; у његову правну валидност се не сме сумњати, докле год релевантно субјекти, на начин регулисан правом не исправе наведену погрешку. Важност и таквом праву обезбеђују средства за примену права (нпр. „монопол физичке принуде“), која су у поседу носилаца власти.

Са друге стране једначине се, веома једноставно, налази ставовништво које је у обавези да му се покорава, без обзира на свој интимни став према праву и његовој садржини, а у страху од потенцијалне стигматизације као прекршиоца норми.²

Наведен је донекле и заједнички став присталица природно-правног учења,³ али и шире, посебно у смислу да позитивно право има основ у природном праву, односно начелу правде и правичности. Тиме се утврђују и учвршћују права и обавезе које заправо већ постоје, само на овај начин се озваничавају и добијају санкцију за своје непоштовање и субјекта који ће ту санкцију применити. У сваком случају, евидентна је реафирмација природног права у ситуацијама када позитивно право западне у кризу и тражи сопствени израз.

Позитивно право одликују пролазност, произвољност⁴ и „просторновременска неправда“, неретко наоружана и неким разорни-

² Проф. др Константин Обрадовић, *Правна држава и људска права*, Београдски центар за људска права, Центар за менаџмент, Београд, 1999—2003.

³ Слободан Перовић, *Хексагон природног права*, Правни живот, Београд, бр. 1—2/1995, *Култура законитости и природно право*, Правни живот, 1—2/1997, *Непролазност Хексагона природног права*, Правни живот, 1—2/2002. Признају се три врсте односа природног и позитивног права: да је позитивно право у сагласности са начелима природног права, да се налазе у „подношљивом раскораку“ и стога да је прво „подношљиво неправедно“, као и да се исти налазе у потпуној противуречности, при чему прво, као очигледно и „неподношљиво неправедно“ захтева своју исправку путем интерпретација судија и других релевантних субјеката. У том смислу је и констатација да правда као начело највише одговара и обезбеђује правну сигурност, видети: Goffredo Quadri, *Giustizia e sicurezza*, Rivista internazionale di filosofia del diritto, anno XXXVII, Casa editrice dott. Antonio Giuffrè, Milano, 1960, стр. 262—274, такође и Матузов Н. И., Мальков А. В., *Правовые режимы — вопросы теории и практики*, Правоведение, № 1/1996.

⁴ Премда има аутора који се не слажу са овом констатацијом, тврдећи да би право онда, ако је произвољно барем у једном сегменту, изгубило своју црту „правности“ и било би само привид права, које своју корисност и применљивост потиरे самом чињеницом да се зна да није истинито и аутентично — Јанко Кубињец, *Сиркуларна устава*, текст представљен 14. 06. 2003.

јим оружјем осим чврстих аргумената. Фигурира као тренутна замена, слика природноправних начела. Умност његовог садржаја добија снагу, па све и да је противно разуму и правди, услед ауторитета субјекта — државе — који га прокламује (а на шта могу утицати многи спољни и унутрашњи фактори).⁵ Јер закони, какви год да су, морају поћи од извесног система вредности. Такав усвојен систем вредности (опет са резервом, какве год да су те вредности и ко год да је њихов инспиратор) прожима закон, креативном и развојном снагом. Стога није погрешно рећи да владавина права јесте заправо владавина праведних (у природноправном смислу) закона, или „владавина оног што закони треба да буду, како би се правда остварила као циљ права”.⁶

Јер, настанак празнина у смислу нерегулисања неких друштвених односа је скоро нужност, метафизичка величина, чак и ако је та празнина настала као намерна или као случајна. Еволутивност друштва даље намеће еволуцију права, а то је управо она променљивост са почетка, којој несвесно тежи свако право, у циљу да постане што боље и праведније, што прихватљивије и применљивије. Та тежња је историјска, будући да је то идеал који би право да достигне од свог настанка, окружено само трајним вредностима на којима мора да почива.

Иако просторно — временски ограничено, несавршено из различитих разлога, позитивно право се указује као легално и легитимно, праћено осећајем и као потврда оног што јесте или би требало да буде заједничко и праведно за све.

У питању је заправо свеprisутан конфликт између различитих концепција права. Време се може тако посматрати са аспекта статичког и динамичког концепта права. Са аспекта статичког концепта, право је у потпуности одвојено, независно од времена, што доводи до његове унутрашње нормативне кохерентности. Ипак, динамички приступ намерно поставља право у зависност од времена, тежећи, често радикалном раскиду са прошлим решењима. Наравно, тај раскид није до те мере радикалан да се у потпуности запостављају успела правна решења, што је донекле и основа *Common Law* система. Евидентно је да оба аспекта проучавања јесу делови истог реалитета, који никад није концентрисан на разматрање само једне од три димензије права, већ сеже даље и дубље, да би, нераскидиво везана коренима за своју прошлост, могла прецизно изградити садашњу визију будућности.⁷

⁵ Г. В. Ф. Хегел, *Правни и политички системи*, Нолит, Београд, 1981, стр. 215.

⁶ Радоња Дубљевић, *Слободни закони — предуслов независног судства*, Република, Београд, 263/2001.

⁷ Mark Van Hoecke, *Time and the Law. Is it a Nature of Law to last*, Bibliothèque de l'Académie Européenne de Théorie du Droit Bruylant, Bruxelles, 1998.

У новијој правној литератури⁸ постоји и класификација времена и његове применљивости и прихватљивости у праву као тоталитета, како следи:

1. *The founding time* — време настанка правила које, ако се узме у обзир основ *Common Law*-а у виду обичаја, траје одувек, и потиче скоро из вечности, са митско-религијском компонентом. Судије су само с времена на време објављивале сегменте тог наслеђа и на основу истог пресуђивале. Иначе основ ове концепције је у непролазном схватању Русоа о друштвеном уговору.

2. *The timeless time of legal doctrine* што је статички концепт, раније изложен, такође присутан и у Русоовој теорији.

3. *Instant time* — процес стварања закона увек је оптерећен одређеним историјским догађајима, који нужно, у неком делу одређују његову садржину. Критика се овде посебно упућује на рачун дуготрајних кривичних поступака, па се истиче захтев за „брзом правдом“ (*instant justice*). Неретко застарелост екскулпира починиоца кривичног дела. Опет, и „брза правда“ може базирати поступак на паушалним и непримереним доказима, без уважавања презумпције невиности.

4. *The longlasting time* — да би један обичај био прихваћен званично као правило требало је да протекне по 30, 40 и више година, да би се усталила пракса његовог примењивања. То је веома дуг период, посебно што се нормама тежи организовати друштво, које се константно мења и креће, па овакав начин развоја права може само да успори развој друштва. Чак и сам процес усаглашавања правних аката унутар једног правног система може дуго трајати,⁹ чиме се штети самом правном систему, а субјекте који су дужни да га примењују и понашају се сходно истом оставља у бројним недоумицама. Колико је дуготрајност стварања обичаја лоша за само друштво, толико су, са друге стране, управо присталице историјскоправне школе (Грим, Савињи и други), истицали значај протека дужег временског периода. Наведено из разлога постизања „зрелости“ права, довољно спремног да се ухвати у коштац са изазовима које пружа константна покретљивост друштва.

5. *Consolidation time* — проистекло из новијег италијанског конституционализма, а односи се на време потребно за усклађивање остатка правног система са уставом, као највишим правним актом. Потребно је да тај временски период буде што краћи, ради постизања кохезије унутар националног правног система.

6. *The voluntarist future time* — једини задатак законодавца је да својим актима, који ће деловати *pro futuro*, створи визију друштва и

⁸ Ibid., стр. 237–241.

⁹ Наведен је био случај у пракси СРЈ, будући да је Устав Републике Србије био донет 1990. године, а Устав СРЈ 1992, који је установио обавезу усклађивања републичког устава са својом садржином. СРЈ је прерасла у државну заједницу Србије и Црне Горе, а ни после 11 година, тај посао није урађен.

државе за будућност. Остаје, свакако, као отворена могућност за сталне, чак и честе измене права, да би се достигла наведена визија.

7. *The aleatory time* — држава благостања је посебно склона честим изменама права, тако да живот у тој и таквој држави више личи на непрекидно коцкање са будућношћу, без икаквих гаранција и сигурности.

8. *The anarchic time* — период када је све могуће, када се кидају везе са прошлошћу (понекад на веома драматичан начин), а будућност је још неизвесна. То је време револуција, несигурности и мрака, када ни постојећа правила нису гарант сигурности, а нова још нису настала, већ се само њихов настанак наговештава.

9. *The alternating time* — најчешће за правни дискурс, субјекти су стално подвргнути процесима избора између више алтернатива — реформи или конзервативизма, старог и новог и др.¹⁰

Као битно, намеће се и питање регулисања временске скале према којој ће се рачунање времена и спровести. У питању је тзв. централно-европско време (*Central European Time*), с тим што свака држава сходно својој припадности одређеној часовној зони, додаје или одузима изврстан број сати у односу на основно мерило. Такво време се назива и „правним временом“ (*legal time*), и уређује се посебним законима, који експлицитно одређују начин рачунања времена према одговарајућим параметрима.¹¹

Темпорална димензија правних односа има и своју спољну, општесоцијалну димензију истих односа. Време се поставља и као битан фактор при постизању економије времена а ради интензивирања животних активности субјеката. Посматрано са лексичке стране, ова темпорална димензија је препознатљива и по специфичној терминологији која се овде користи. Тако је руска правна наука издвојила,¹² као посебно значајне термине:

1. датираност (*датированост*) — означава временски период потребан за израду, усвајање, публикување и ступање на снагу правног акта. Понекад има свој бројчани еквивалент, а понекад се на-

¹⁰ У вези с тим треба споменути и концепт „еволуционе интерпретације права“, за који се у последње време залаже Европски суд правде а својом праксом утиче у том правцу и на друга национална законодавства.

¹¹ Овакви закони се доносе два пута годишње и њима се уређује прелазак на летње, односно зимско рачунање времена. У немачкој правној пракси ови закони су познати под термином *Zeitgesetz*, будући да се односе на појам времена и начин његовог рачунања (*Zeitgesetz* од 25. 07. 1978, последњи пут измењен 13. 09. 1994. у Савезном правном часопису, П-2322). Међутим проблем је што исти термин означава и темпоралне законе, тј. законе чије је трајање временски ограничено.

¹² Видети: Петров Г. И., *Время в советском социальном регулировании*, Правоведение, № 6/1983; Петров Г. И., *Фактор времени в советском праве*, Правоведение, № 6/1982; Рабинович П. М., *Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты)*, Правоведение, № 3/1990.

ступање наведених фаза поставља у однос зависности од неког догађаја, за који је једино извесно да ће наступити, али се не зна када.

2. трајање (*длительность*) — означава трајање извесних правних аката. Један правни акт траје до измене потпуног укидања истог, што је неизвесна чињеница. Са друге стране, постоје правни акти чије је трајање већ унапред одређено, нпр. за време трајања ванредног или ратног стања, или се већ у прелазним и завршним одредбама истог наводи да ће се његова сврха испунити након извесног времена, независно од евентуалних материјалних промена којима остаје свакако подложен.

3. понављање (*повторяемость*) — тј. обављање одређених радњи у тачно прописаном временском интервалу, нпр. избори.

4. истовременост (*одновременность*) — истовремено дешавање више различитих, повезаних догађаја (нпр. заседање оба дома парламента, примена правних аката са сродном тематиком, посебно када у погледу регулисане материје постоји конкурентна надлежност државних органа).

5. следовање (*последовательность*) — временски распоред радњи у оквиру делатности државних органа. Као специфична форма овде се издваја повратна снага закона, којом се прошло повезује са будућим у садашњем тренутку, са претензијом да укине, умањи или увећа правну одговорност субјеката.

Такође, значајна је и димензија односа времена у праву. Испоставља се путем института рока — протека времена. У неким правним системима посебно је издвојен „крајњи рок” (*deadline*), а значајан је и фактор и приликом стварања и дерогације већ постојећих правних норми,¹³ на основу којих се стичу или губе извесна права или обавезе. Познавање овог аспекта времена се показује као веома битно, посебно ако правни систем претрпи многобројне измене, што може утицати на смањење правне сигурности субјеката у праву.¹⁴

Рокови су стога неминовност у сваком правном систему, будући да се сва (не)чињења постављају у извештан временски оквир. У том смислу, као битна се имају сматрати и правила рачунања времена. Општа правила о рачунању времена су у нашем праву регулисана у Закону о облигационим односима услед непостојања општег дела Грађанског законика.¹⁵ Заједничко, пак, за све правне си-

¹³ Мали је број радова који се баве односом времена и права, посебно са формалног аспекта, видети: Rafaél Hernández Marín, *Time and Norms: a formalisation in the event-calculus*, Law faculty Queen's University of Belfast, 1999.

¹⁴ Наведена ситуација је „погодила” Немачку током 2002. године, када је извршена темељна реконструкција грађанског права управо у делу рокова, а у сврху модернизације уговорног права и хармонизације са јединственим правним системом ЕУ. Видети: Dr Martin Loehning, *Fristen und Termine in Zivilrecht*, Regensburg, 2002; Луц В.В., *Сроки в гражданских правоотношениях*, Правоведение, № 5/1988.

¹⁵ Станковић Обрен, Водинелић В. Владимир, *Увод у грађанско право*, Номос, Београд, 1996, стр. 191—192; др Андрија Гамс, др Љиљана Ђуровић, *Увод у грађанско право*, Савремена администрација, 152—153, и даље. У другим државама које исто

стеме јесте да познају два основна начина рачунања времена — тзв. цивилно и астрономско, при чему сваки од наведених начина има својеврсне последице у праву у области правних послова.

Рачунањем времена, посебно у праву, даје се један посебан печат тренутку у којем се одиграва нека правно релевантна радња. Као битно питање се поставља одређивање рока у коме се или после кога се треба одиграти неки догађај битан за наступање или престанак неке правно релевантне чињенице. Основно правило је да се време рачуна према основним календарским јединицама — годинама, месецима, недељама, а понекад и у данима — цивилно рачунање времена.

Тако, сходно правилима наведеним у ЗОО (члан 77), рок који је одређен у недељама, месецима или годинама завршава се оног дана који се по имену и броју поклапа са даном настанка догађаја од кога почиње рок да тече. Ако таквог дана нема у последњем месецу, крај рока пада на последњи дан тог месеца. При том, ако последњи дан рока пада у дан када је законом одређен нерадни дан (недеља или државни празник),¹⁶ онда се рок завршава следећег радног дана.

Рок који је одређен у данима почиње да тече првог дана након догађаја од ког почиње рачунање времена,¹⁷ ако се странке не договоре другачије (у питању је дакле норма диспозитивног карактера) а завршава се истеком последњег дана рока (тачније у поноћ тог дана), сходно горенаведеном. Када се нпр. утврђује старост неког лица (или радни стаж) у обзир се узима и сам дан рођења (односно, први радни дан), а не дан после. Последњи дан рока се изузетно не узима у обзир ако је тог дана неки од дана викенда, законом предвиђен нерадни дан услед празника, или су временске прилике или други разлози спречили службеника да дође на посао, којом приликом би се могла предузети одговарајућа радња.

Рок одређен у месецима се може различито окончати, с обзиром да је дужина месеци неуједначена, од 28 до 31 дана, а исти би

припадају континенталноправној групацији правних система, где постоје кодификације грађанског права, начин рачунања времена регулисан је у оквиру општег дела грађанског права (нпр. §§ 187—193. у *Allgemeiner Teil des Bürgerliches Gesetzbuch*).

¹⁶ „Верски празник није разлог да се рок за подношење правног лека рачуна као и у случају државног празника”, будући да државни органи тих дана раде, само запослени одређене вероисповести у складу са чл. 60. став 1. тачка 1. Закона о радним односима имају право да тих дана одсуствују са посла — решење Врховног суда Србије, Рев. 3465/99. од 25. августа 1999. године, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, *Службени гласник*, Београд, бр. 2/2000. Недеља или други државни празник који се празнују нерадно екскулпирају субјекта због непредузимања неке радње, Одлука савезног суда Републике Србије, У-бр. 1347/74. од 16. 04. 1975. Употребљена електронска архива судске праксе *Intermex*.

¹⁷ Због тога је 1925. IAU (*International Astronomical Union*) донела одлуку да дан почиње да тече у поноћ, дакле када је Сунце у доњој кулминацији. О томе говори и Артеменко В. М., Исчисление сроков по КЗоТ РСФСР, Правоведение, бр. 1/1990, стр. 45—47.

се завршавао последњег дана у месецу. На овај начин странке у послу би могле бити доведене у неравноправан положај. Неки правни системи, тежећи уједначавању рокова и стога равноправности странака су установили и јединствена правила за рачунање времена, посебно у овом случају. Тако је у аустријском праву нпр. рок од три месеца увек износио 90 дана, без обзира колико дана је заправо садржано у та три месеца; 30-годишњи рок застарелости морао се окончати 6—8 дана раније пре званичног истека рока, чиме се даје могућност лицу у питању да затражи продужење рока; или да месец дана рока се завршава не последњег дана у месецу већ првог дана у наредном месецу, и то у поноћ тог дана.¹⁸

Такође, треба споменути посебан начин рачунања времена према Општим узансама за промет робом.¹⁹ Тако, термин „одмах” значи извршење посла најкасније за 8 дана од дана закључења уговора, „почетком месеца” — од 1—15-ог у месецу; „средином месеца” — од 11—20-ог у месецу; „друга половина месеца” — од 16-ог до последњег дана у месецу; „крајем месеца” — од 21-ог до последњег дана у месецу. Посебно је интересантан термин „примерен рок” из чл. 209. поменутих Узанси. У питању је накнадни рок, који дужник добија у циљу испуњења своје обавезе, а истовремено је постављен као услов да би поверилац могао одустати од уговора. Заправо је посебно додата чињеница, која се ствара посебном правном радњом, и представља законску обавезу, што је битно разликује од обичног рока који настаје вољном радњом. Овде није битна толико временска компонента рока, јер она није изражена бројчаним еквивалентом, већ је тежиште постављено на објективне чињенице, које се морају имати у виду, приликом одређивања примерености, тј. трајања оваквог рока. Наведено је установљено ради ефикаснијег и бржег пословања у области трговине.

На плану међународне регулације овог питања, као битан документ издваја се Европска конвенција о рачунању рокова,²⁰ чији је циљ унификација правила о рачунању времена (у националним и међународним оквирима), при чему се посебна пажња посвећује роковима застарелости. Предвиђена је обавеза придржавања ових правила (наравно, након ратификације Конвенције) од стране судова, органа државне управе, арбитража и странака које учествују у поступцима које ови органи спроводе. Рокови који су одређени у данима, недељама, месецима и годинама почињу у поноћ првог да-

¹⁸ Видети: Dr. Emil Pfersche, *Grundriß der allgemeinen Lehren des bürgerlichen Rechts*, Verlag von Duncker und Humboldt, Leipzig, 1907, стр. 70—72.

¹⁹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 15 од 7. априла 1954. године.

²⁰ *European Convention on the Calculation of Time — Limits, European Treaty Series*, № 76. Донета у Базелу, 16. маја 1972. године, на седници Савета Европе. Ступила на снагу 28. априла 1983. године. Само три државе су је ратификовале са резервама, које су се односиле на списак државних и верских празника, који се унеколико разликују од основног текста — Аустрија, Луксембург и Лихтенштајн.

на рока, а завршавају се у поноћ последњег дана рока (члан 3. Конвенције). Ако је рок одређен у недељама, он се завршава оног дана који је именом идентичан дану када је започео рок да тече (чл. 4. став 1) итд. Из даљег текста је приметно да је и наш законодавац прихватио сва наведена решења, у погледу даљих начина рачунања времена.

Међутим, понекад се намеће потреба за рачунањем времена у данима, чак се као битни могу узети и сати и минути. Такав начин рачунања времена назива се астрономско.²¹ Значи да се рок рачуна од часа у ком је наступила одређена релевантна правна чињеница, и завршава се, опет одређеног дана, оног сата (и минута) у ком је започет цео процес.²² Оваква компутација је могућа, једино ако је закон изричито пропише, због заштите интереса странака, или ако се саме странке одлуче да исто установе у међусобним односима. Тако, своју примену налази у земљишним књигама,²³ бродским регистрима или регистрима патената.²⁴

Овим се свакако не завршава разматрање односа времена и права. Вишеслојност тих односа захтева управо дубиознију анализу истих, са посебним акцентом на унутрашњој страни тих односа, тј. института рокова.

²¹ Постоје три астрономске методе за одређивање времена. Прве две се ослањају на дневну ротацију Земље око своје осе, па се у једном случају прати привидно кретање Сунца (соларно време), а у другом привидно кретање звезда (сидеричко време). Трећа метода се заснива на револуцији Земље око Сунца (ефемеридско време). Преузето са сајта www.astronomija.co.yu

²² Др Милорад Живановић, др Радосав Момчиловић, *Модификације њравних њослова (услов, налог, рок)*, Бања Лука, 1998, стр. 125.

²³ Др Андрија Гамс, др Љиљана Ђуровић, *нав. дело*, стр. 152—154. Нпр. приликом подношења захтева за укњижбу права власништва или уписивања неког терета, на пријемном печату се уписује дан, сати и минут подношења захтева. Наведено је из разлога поштовања правила, које датира још из Римског права: *prior tempore, potior iure* (први у времену, јачи у праву).

²⁴ Нпр. у Уредби о поступку за признање патента, односно малог патента (*Службени лист СРЈ*, бр. 7/96), време се јавља као веома битан фактор те се у регистар патената уписују датум подношења пријаве за признање патента, датум решења о признању патента, датум признатог права првенства, итд. На права интелектуалне својине се односи и Закон о заложном праву на окретним стварима уписаним у регистар (*Службени гласник Србије*, бр. 57/2003, чланови 6, 14, 34 in fine), где је установљено право првенства наплате повериоца (било да је приватно лице или државни орган) који се први упише у регистар залог, опет, следећи принцип *prior tempore, potior iure*.